

FÖRORD

FÖR ATT kittlas av den förlösande komiken i Jerofejevs citatsamling *Min lilla leniniana* är det ingen dum idé att föreställa sig att man är en helt vanlig sovjetmedborgare – tjeckisk, polsk, ungersk eller tysk undersåte i någon av de forna sovjetiska satellitstaterna går också bra. Året kan sättas till 1957, eller säg 1965 eller 1981, huvudsaken är att var man än befinner sig – på ett regemente i estniska Võru, på Röda torget i Moskva, i en skolsal i Leipzig, ett varuhus i Kraków (tomt på varor), en telegraf i Gvardejsk (med knastrande ledningar, om samtalet över huvud taget kopplas fram), en cementfabrik i lettiska Malpils, en kantin i vitryska Parecja – oavsett var man således befinner sig i det vidsträckta sovjetväldet så omges man av Lenincitat: på plaketter, skyltar, i böcker, på monument, husgavlar, skolbetyg, ja, strängt taget överallt.

Och ändå inte var som helst. Det från centralkommittén i hundratusentals exemplar distribuerade formuläret фнс-22 719 med tryckår 1981, som ändå bara är ett i mängden, föreskriver var röda fanor och politiska budskap skall sättas

upp. Företrädesvis vid infarter till städer, längs huvudleder, på större allmänna platser och givetvis där »utbildning och arbete sker«.

8 Den store revolutionärens ord har blivit till dogm. Han talar om stora saker: den ständigt pågående revolutionen, den utstakade vägen mot kommunismen via proletariats diktatur, kriget som partiets yttersta makt och medel och den överallt i vassen lurande kapitalistiska fienden. Ibland byter man budskap efter någon av tidens vindar, men många slagord står sig genom en hel epok och bakom budskapen gryr en ständigt uppgående sol, som en dag så oväntat slocknar.

Men där, i den uppåtgående solens framtid, befinner man sig alltså – i över 80 år. Man är en dammig cementarbetare i Malpils, en sliten hemmafru med tom plastkorg i ett polskt varuhus eller en skol flicka med flätor i Leipzig, och det är aldrig långt till närmsta Lenincitat. Kanske är det så att man slutat se dessa politiska budskap? Att man tvingas leva under dem kan ingen ta miste på. Eller annorlunda uttryckt: Det man inte ser *är* man ofta till större del.

Eller så heter man Venedikt Jerofejev och är född 1938 i distriktet Murmansk. Man plockar tomflaskor på pantinlämningen, packar ned

sillkonserver i kartonger och drar kabel tillsammans med ett gäng andra fyllbultar, och man vet exakt med vilka socialistiska floskler rapporten till arbetsledningen skall kryddas för att ett obefintligt arbete skall framstå som fullgott. Man *tuftar*, det vill säga får *ingenting* att se ut som *någonting*, en inte ovanlig verksamhet i Sovjetunionen.

Och med ens anar vi *en* livsfarlig avgrund för den kommunistiska framtiden bakom Lenins egna citat. Vrider och vänder man på dem så här i backspegelns ljus hittar man säkert flera avgrunder, men här räcker det gott och väl med denna.

För i sin citatsamling väljer Jerofejev en annan väg än att penetrera grundsatserna för kommunismens kommande paradiset – »så dumt att ingen trodde på det«, som en före detta sovjetmedborgare uttryckt saken. Jerofejev citerar Lenin på punkter – ur brev och från skrifter – där han framstår som föga uppbygglig. Snarare ser man framför sig en småsint, sjuklig, maktlysten och lögnaktig demagog. Precis som den polske poeten Aleksander Wat påpekat var den sovjetiska kommunismen i grunden också ett förvrängande av ords innebörd. Jerofejev vränger emellertid språket tillbaka på upphovsmannen

själv: Lenin står naken inför sitt folk, avklädd av sin egen lallande narr.

10 Som sådan – narr vill säga – inrättar sig Jerofejev i en urgammal tradition, en vanlig överlevnadsstrategi i förhållande till makten, inte minst i Ryssland. Också Sjostakovitj lär emellanåt ha sett sig som hovnarr, men lyckades väl knappast fullt ut.

Men det gör Jerofejev, på sitt alldeles speciella sätt och med skyhöga personliga kostnader. Han är det brådmogna snillet som kastas ut från universitetet för »liderligt leverne« och bristfälligt deltagande i högskolans militärutbildning, en suput. Dissidentskap och narrkåpa hade han för övrigt med sig i bagaget från sin far, en järnvägsarbetare som tillbringade sexton år i Gulag för »antisovjetisk verksamhet«. Han tyckte om att dra Stalinvitsar på jobbet.

Venedikt Jerofejevs tveklöst främsta verk är den makalösa romanen *Moskva–Petusjki*, som också finns på god svenska av Greta Hjelm, tyvärr med den fåniga titeln *På lyran eller Den sällsamma resan Moskva–Petusjki*. Gränsen mellan tragedi och komedi är hårfin hos Jerofejev, för att inte säga upplöst, något som inte minst understryks av att boken tillägnas hans son: »Vadim Tichonov, författarens älskade förstfödde,

tillägnas dessa tragiska sidor. « Tågresan hem till sin älskade kvinna förvandlas till en odysse i fylleriets dunkla trakter med lika delar fyllesnack, litterärt nonsens, skarpsinne och obskyra groggrecept innehållande bland annat myggsprej och skokräm. Boken är kultförklarad i många länder. Venitjka, Jerofejevs smeknamn, blev sedermera staty utanför Kurskstationen, medan statyn över »flickan med de långa flätorna«, pojkens mor, fick plockas bort från stationen i Petusjki eftersom de lokala myndigheterna inte ville ha »något monument över alkoholism«. Själv har jag ofta undrat vad det blev av den där pojken, Vadim Tichonov.

Än mer grotesk i sin blandning av fylleri, uppkastningar, fekalier och snillrikhet är Jerofejevs dagböcker från 50-talet, så småningom utgivna under titeln *En psykopats anteckningar*. Det säger sig självt att hans böcker publicerades först i hemlandet under Gorbatjovs perestrojka eller senare, fast kraftigt nedskurna eller censurerade. När han dog i maj 1990 i strupcancer var han sedan länge en levande legend. Precis som för så många andra intellektuella ryssar hette själens förgörande drivmedel vodka. Flykt från en absurd verklighet, säkerligen, men frågan om han *inte* skulle ha druckit i ett friare samhällssystem

ter sig orimlig. Jerofejev är på alla sätt och vis ett med det Sovjetunionen som i dag är historia.

- 12 Efter Sovjetunionens sammanbrott tycks även ordet »leninist« ha blivit närmast antikvariskt, och monumentet Lenin utsätts för en hårdare historisk bedömning. Från att ha varit de proletära massornas eller »folkets« ideelle härförare, ideolog, strateg och arbetets, revolutionens och vardagens hjälte – även i väst –, ibland avbildad som flitigt läsläsande barn i abc-boken, ibland starkt stiliserad med sträng, skarp profil vid nedgången till underjordiska kärnvapenschakt, har pendeln efter kollapsen svängt över mot bilden av en närmast patologiskt maktlysten man som betraktade våld som en nödvändig del av strategin för att gripa makten och sedan behålla den. Den som söker efter krigiska noder i Lenins skrifter blir rikt belönad. Det proletära Sovjetunionen, framburet genom historien på Lenins axlar, hade kriget som en väsentlig del av sin ideologi och också estetik. Senare blev »stora fosterländska kriget« ett sammansvetsande kitt för dem som skulle förverkliga den socialistiska framtiden i en superrustad nation, dignande av kärnvapen, och uthärda vardagens skriande varubrist samtidigt med avlyssningen och kon-

trollen av de egna leden, en mental miljöförstöring av gigantiska mått.

Det uppmålade hotet var trots allt inte tomt. Kapitalismen, även den superrustad och dignande av kärnvapen, var en fara för Sovjetunionen och människorna som levde där, oavsett vad man tycker är rätt eller fel.

Men den största faran för Sovjetunionen var kanske ändå att ideologin skulle implodera i det »folk« som utgjorde kärnan i den revolutionära rörelsens framtid; något som Jerofejevs verk kan sägas ge en antydning om.

Min lilla leniniana kan kallas en bagatell, också i Jerofejevs verk, men det är en bagatell som ger ett mörkt ironiskt återsken av ett terrorsystem som tanken har svårt att omfatta. Den ironiska transkriptionen tydliggör maktens tomma språk, men pekar inte ut alla de miljoner människor som föll offer för kommunismen.

Ett av offren – om det nu inte var för allmänmänskliga villkor – var Venitjka själv. Efter att jagberättaren i *Moskva–Petusjki* supit och lallat sig fram ett tiotal stationer med de andra fyllhundarna på tåget, hamnar han i en lyrisk sinnesstämning och besjunger sitt resmål med en uppmålad rosenidyll som inte står de kommunistiska paradisbilderna efter:

14 »Petusjki är den plats där fåglarna sjunger både dag och natt, där jasminerna blommar både vinter och sommar. Det första syndafallet – om det nu nånsin funnits – tynger ingen där. Där är blicken även hos såna som inte varit nyktra på veckor bottenlöst klar... «

Men till Petusjki kom aldrig Jerofejev.

Peter Handberg

MIN LILLA LENINIANA

TILL ATT börja med två helt anständiga mot- 15
ton från damerna.

Nadezjda Krupskaja till Maria Iljinitjna Uljanova: »Synd att jag inte är en man, då hade jag drivit omkring tio gånger så mycket« (1899).

Inessa Armand (1907): »Man tänkte skicka mig hundra verst norrut, till byn Kojda. Men för det första finns det inga politiker där, och för det andra ryktas det att hela byn är syfilissmittad, och det faller mig inte riktigt i smaken.«

Förresten, vi kan väl följa upp dem med två till, inte lika anständiga.

Galina Serebrjakova om Karl Marx, Jenny von Westphalen och de bådas nätter: »Jenny visade Karl massvis med omsorg och skrev tålmodigt ner det han dikterade. Och Karl å sin sida anförtrorde henne sina tankar som en tillitsfull son. Det var en fullständig förenings lyckliga stunder. Det hände att de arbetade tillsammans intill gryningen.« Det var bara det att människor som bodde på andra sidan väggen klagade på att de hela nätterna fick lyssna till »samtal och gnisslandet av bräckliga fjädrar« (ur bokserien *Stora människors liv*).

Inessa Armand till Clara Zetkin: »I dag har jag på egen hand tvättat mina jaboter och krås. Ni kanske skäller ut mig för min obetänksamhet, men tvätterskorna förstör allting, och mina spetsar är så vackra att jag ogärna vill att de rivs i bitar. Jag tvättade allting i morse, och nu måste jag stryka allt det här. Ack, min kära vän, jag är säker på att Ni aldrig utför några hushållssysslor, och jag misstänker rent av att Ni inte ens vet hur man stryker. Erkänn, Clara, kan Ni stryka? Var helt ärlig, och erkänn i Ert nästa brev att Ni inte har en aning om hur man gör!« (januari 1915).

Nu till saken. Det vill säga till utvalda stycken ur Iljitjs privat- och arbetskorrespondens, från den tiden då han lärde sig skriva till den tid (1922) då han inte längre kunde.

År 1895 promenerar han ännu i Tiergarten och badar i Spree. Efter att ha besökt Frankrike meddelar han: »Paris är en gigantisk stad, som sträcker ut sig rätt rejält.«

Men redan '96 är Iljitj för säkerhets skull placerad i häktet i Sankt Petersburg: »Litterärt arbete är tillåtet för fångarna. Jag har förhört mig hos åklagaren. Han bekräftade också att antalet böcker som släpps in är obegränsat.«

Därifrån skriver han också till systemen: »Fick i går matförråd som du skickat... mycket mat...

te, till exempel, skulle jag ju kunna börja handla med, men jag tror inte man tillåter, jag skulle nämligen konkurrera ut den lokala handelsboden.

Jag har allt jag behöver nu, mer än jag behöver rent av. Mineralvatten får jag också; det kommer från apoteket samma dag som jag beställer det.«

Bara ett önskemål: »Det vore bra om jag kunde få den ovala lådan med lavemangssprutan som ligger i klädskåpet« (1896).

Sedan kommer Sjusjenskoje, naturligtvis. »I Sibirien är det över huvud taget mycket, mycket svårt att hitta tjänstefolk i byarna, på somrarna är det direkt omöjligt« (1897). »Redan i Krasnojarsk började jag skriva dikter:

I Sjusja, vid Sajans bergsfötter...

men längre kom jag tyvärr inte.«

Hans lillebror, Dmitrij Uljanov, hamnade också i fängelset; han får följande råd från sin storebror i Sjusjenskoje: »Mitia då? För det första, följer han sin diet i fängelset? Skulle inte tro det. Och det måste man, tycker jag. För det andra, gymnastiserar han? Inte det heller förmodligen. Också det är ett måste. Av egen erfarenhet kan jag säga att det beredde mig stort nöje och nytta att gymnastisera före sömnen. Man värmdes riktigt upp sig.

Kan rekommendera en ganska bekväm gymnastikövning (även om den är skrattretande): 50 djupa bugningar« (1898).

18 Därutöver – väntan på fästmon Nadezjda Konstantinovna och den blivande svärmodern Jelizaveta Vasiljevna. Äntligen anländer de. Så här meddelar han detta till sin mamma:

»Jag fann att Nadezjda Konstantinovna såg otillfredsställande ut. Och om mig sade Jelizaveta Vasiljevna: 'Värst vad ni har lagt på er!' – man frågar inte om mer efter ett sådant omdöme, som du förstår« (1898).

»Jag och Nadja har börjat bada.«

När badsäsongen är över – »åker skridskor med största flit och har också fått Nadja att fatta tycke för det« (1899).

Efter Sjusjenskoje är Europa naturligtvis bara skit.

»Enfaldigt folk, dessa tjecker och tyskjävlar« (München, 1900). »I flera dagar hänger vi i detta förbannade Genève. Ett vidrigt skithål, men vad kan man göra?« (1908). »Paris – en motbjudande håla« (1910).

Lysande sentenser av typen: »Jag ser inget roligt i att flörta med religionen, jag ser det bara som motbjudande« (1909).

»Jag och Nadja fortsätter med våra cykelturer«

(Bretagne, 1909). »Jag cyklade från Juvisy och en bil körde över min cykel (själv hann jag hoppa av). Folket hjälpte mig att skriva ner bilnumret och hitta vittnen. Jag kände igen bilägaren (en vicomte, fan ta honom) och nu processar jag mot honom via en advokat . . . Hoppas vinna« (Paris, 1910).

»Vädret är så bra att jag ämnar börja cykla igen, när jag nu ändå vunnit processen och snart får pengar från bilägaren« (Paris, 1910). »Jag tror inte det blir krig« (Kraków, 1912). »Och vad gäller kvinnoorganet, det får Nadezjda Konstantinovna skriva om« (Kraków, 1914).

Dyrbara är de tillägg man hittar i Nadezjda Konstantinovnas brev:

»Nyåret mötte vi på tu man hand med Volodja, över tallrikar med fil« (januari 1914).

»Vi planerar skaffa hemhjälp, så man slipper alla mödor med ett stort hushåll och kan företa långa promenader« (Kraków, sommaren 1914).

»I dag cyklade Volodja rätt långt bort, men fick punktering« (Kraków, sommaren 1914).

Sin vän Maksim Gorkij minns Iljitj jämt och ständigt: »Gorkij har blivit ett håglöst nervvrak« (1910). »Gorkij har alltid varit en ärkekaraktärslös människa.« Eller: »Stackars Gorkij! Vad tråkigt att han skämt ut sig så!« Och något

senare: »Och det ska vara Gorkij! Vilken valp. Så oansvarigt.«

20 Men så började kriget. Flykten från Kraków, och sittande i neutrala Schweiz, till kamrat Sjljapnikov: »Parollen om fred är källborgarnas, prästernas paroll« (17 oktober 1914).

Och till kära Inessa Armand: »'Också en flyktig förbindelse och passion är mer poetiska än de vulgära, tarvliga äkta makarnas kärlekslösa kyssar.' Så skriver ni. Och så ämnar ni skriva i broschyren.

Men är det verkligen logiskt att ställa upp de två som motsatser? Två tarvliga makars kyssar utan kärlek är smutsiga. Det håller jag med om. Motsatsen till dem torde vara – vad? – kyssar som är kärleksfulla, skulle man kunna tro. Men ni menar att en 'flyktig' (varför flyktig?) 'passion' (varför inte kärlek?) är motsatsen. Då följer det att kyssar utan kärlek (flyktiga) är en motsats till kyssar utan kärlek inom äktenskapet.

Underligt. Vore det inte bättre att ställa upp som motsatser å ena sidan småborgarnas, intelligentians eller böndernas äktenskap utan kärlek, och å andra sidan det proletära äktenskapet, som bygger på kärlek« (24 januari 1915).

Mer: »Kravet på 'fri kärlek' råder jag Er att kasta bort. Det är inget proletärt krav, utan

borgerligt. Det handlar inte om vad Ni rent subjektivt menar med det. Det handlar om kärleks- och klassförhållandenas objektiva logik« (17 januari 1915).

Och ännu mer: »Den flyktiga, passionerade förbindelsen kan vara såväl smutsig som ren, den också« (24 januari 1915). »Hos oss regnar det igen. Jag hoppas att det himmelska kansliet håller ut allt överflödigt vatten lagom till Er ankomst, och det blir bra väder« (4 juni 1915). »Jag trycker Er hand mycket hårt, min kära vän.«

Samt nödtvånget att ständigt fortsätta trycka nya broschyrer med nya teser. Dryga två år senare, då som ledare för bolsjevikregeringen, kommer han att ge order som den här: »Rekvirera 30 tusen hinkar vin och starksprit från förråden. Finns det papper från Krigsrevolutionära kommittén på att vinet och spriten inte får hållas ut, utan måste säljas till Skandinavien OMEDELBART? Skriv ett sådant papper OMEDELBART« (9 november 1917). Men innan han blivit ledare, till kamrat Karpinskij: »Käre kamrat! Vi är djupt oroade över frånvaron av brev och korrektur (av min broschyr) från Er. Har sättdaren månnstro börjat suppa igen?« (20 februari 1915).